

İlk ve Ortaokul Öğretim Programlarında Barış, İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi

DOI: 10.26466/opus.907189

*

Fatma Şatıroğlu Karaağaç*

*Dr. Öğr. , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Çanakkale/Türkiye

E-Posta: fatma.ckaraagac@gmail.com

ORCID: [0000-0001-9288-8382](https://orcid.org/0000-0001-9288-8382)

Öz

Bu çalışmanın amacı, ilk ve ortaokul öğretim programlarındaki barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğrenme çıktılarını belirleyerek UNESCO'nun barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi hedefleri doğrultusunda değerlendirmektir. Bu amaçla çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden yönlendirilmiş içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri, doküman inceleme yöntemiyle ilk ve ortaokul dersleri öğretim programlarından elde edilmiştir. Seçmeli dersler, zorunlu ve seçmeli yabancı dil dersleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Öte yandan imam hatip ortaokullarında okutulan zorunlu dersler de çalışmanın kapsamına alınmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde uygulamada olan 4'ü ilkokul, 8'i ortaokul, 7'si ilk ve ortaokul olmak üzere toplamda 19 dersin öğretim programı, uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen anahtar sözcüklerle incelenmiş; anahtar sözcüklerin geçtiği tüm öğrenme çıktıları derslere ve sınıf düzeyine göre listelenmiştir. Araştırma sonucunda; ilkokul Matematik, Fen Bilimleri, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersleri dışında, ilk ve ortaokul derslerinin öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili öğrenme çıktılarının bulunduğu ancak bunların UNESCO'nun hedefleri bağlamında yeterlilik arz etmediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretim programları, barış, insan hakları, demokrasi, UNESCO.

Peace, Human Rights and Democracy Education in the Primary and Secondary School Curriculum

*

Abstract

The aim of this study is to determine the learning outcomes of peace, human rights and democracy education in the primary and secondary school curriculum and to evaluate them in accordance with the peace, human rights and democracy education objectives of UNESCO. For that purpose, directed content analysis, one of the qualitative research methods, was used in this research. Research data were obtained from the primary and secondary school curriculum through the document analysis method. Elective courses, compulsory and elective foreign language courses were not included in the study. On the other hand, compulsory courses taught in imam hatip secondary schools were also included in the study. In line with this, the curriculum of 19 courses in total, 4 primary school, 8 secondary school and 7 both primary and secondary school, which were in practice in the spring term of 2019-2020 academic year, was examined through the determined keywords in accordance with the expert opinions. All the learning outcomes, where the keywords exist, have been listed according to the courses and the class levels. The results of this study indicated that the learning outcomes of peace, human rights and democracy education have existed in the curriculum of the primary and secondary school courses except primary school Mathematics, Physical Sciences, Information Technologies and Software courses; however they don't present any efficiency as part of the objectives of UNESCO.

Key Words: Curriculum, peace, human rights, democracy, UNESCO.

Giriş

Barış genellikle savaşın veya şiddetin olmayışı olarak tanımlanır ancak barışın iki boyutu vardır. İlk boyutun bir tarafında savaş ya da şiddet; diğer tarafında düşmanlığı, şiddeti önlemeye yönelik anlaşma ve ortak anlayışlar vardır. İkinci boyutun ise bir tarafı güce, ayrımcılığa ve sosyal adaletsizliğe yönelik uyumsuz ve düşmanca etkileşimle; diğer tarafı ortak amaçları ve sosyal adaleti sağlamayı hedefleyen karşılıklı yararlı, uyumlu bir etkileşimle nitelenir. Böylelikle barış, “ taraflar arasında karşılıklı olarak faydalı ve uyumlu bir ilişkinin ya da etkileşimin gelişmesinde savaşın ya da şiddetin yokluğu” şeklinde tanımlanabilir. Barış, kalıcı bir durumu değil, daha ziyade müdahil olan tarafların eylemleriyle değişen, dinamik bir süreci karakterize etmektedir. Barışın sürdürülmesi, uyumsuzluğa taraf olan grup üyelerinin birbirleriyle etkileşimde bulunmasını, birbirlerini tanımalarını, ortak amaçlara ulaşmak için birlikte çalışmasını ve ortak bir kimlik geliştirmesini gerektirir. Böylece, çatışmalar yapıcı bir şekilde yönetilme ihtiyacını doğurur. İlişki uzadığı için barışı koruyacak ve artıracak gerekli değerlerin ve tutumların her bir yeni nesle öğretilmesi gerekir. Bunun için barış eğitimi, karşılıklı yararlı ve uyumlu ilişkiler kurmanın ve sürdürmenin temel bir parçasıdır. (Johnson ve Johnson, 2006, s.147-148).

Barış eğitimi dünyadaki kişisel ve sosyal adaletsizliklerin, baskıcı koşulların, barışı, mutluluğu, insan haklarını ve insan onuruna yakışır bir yaşamı deneyimlemeyi engelleyen güçlerin üstesinden gelmek için dar anlamda ailedeki, geniş anlamda dünyadaki tüm insanları hedef kitle olarak görür (Lum, 2013, s.217). Dolayısıyla barış eğitiminin tanımını yapmadan önce kapsamının oldukça geniş olduğunu ifade etmek gerekir. Çatışma çözme, işbirliği, dayanışma, küresel farkındalık, sosyal ve ekolojik sorumluluk (Parmar, 2014, s.2), kültürlerarası eğitim, dünya düzeni modellemesi, insan hakları eğitimi, barış çalışmalarının çeşitli alanlarını içeren tema ve konular barış eğitimi kapsamına girmekte ve bu eğitimin amacını derinleştirmektedir (Reardon ve Snauwaert, 2015, s.116-117).

UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)’e göre barış eğitimi; çocuklarda, genç ve yetişkinlerde şiddeti ve çatışmayı önlemelelerini sağlayacak davranış değişiklikleri sağlamak; çatışmayı barış içinde

çözmek, kişilerarası, gruplar arası, ulusal ya da uluslararası düzeyde barışı sağlayan koşullar yaratmak için gerekli bilgi, beceri ve tutum geliştirme sürecidir (Fountain, 1999, s.1). Bu noktada Hick (1987, s.9-10) de barış eğitiminin hedeflerini detaylı bir şekilde ortaya koyarak, bilgi (çatışma, barış, adalet, güç, cinsiyet, ırk, ekoloji, gelecek) beceri (eleştirel düşünme, işbirliği, empati, atılganlık, çatışma çözümü, politik okuryazarlık) ve tutum (özsaygı, başkalarına saygı, ekolojik ilgi, açık görüşlülük, vizyon, adalete bağlılık) olmak üzere 3 boyutta açıklamıştır.

Sonuç itibariyle barış eğitimi programlarının esas amacı, çocukların hayatta kalması, korunması ve topluma katılımının sağlanmasıdır. Bu yönüyle hak eğitimi, barış eğitiminde önemli yere sahip olmakla birlikte her ikisi de birbirini tamamlayan ve birbiriyle bağlantılı faaliyetleri içerir. Barış, insan haklarının gerçekleşmesinde bir önkoşuldur. Aynı zamanda temel hakların sağlanması barışın gerçekleşmesi için gereklidir. Hak eğitimi, İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi veya Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerin hükümlerinin öğrenilmesini ifade eder. Bu eğitimle çocuklar hem ülkelerindeki hem de diğer ülkelerdeki hak ihlallerinin etkilerini anlamaya, hakları çiğnenmiş olan insanlarla empati kurma ve dayanışma halinde olmaya teşvik edilir. Özetle, hak eğitimi çocukların haklardan doğan sorumlulukların farkına varmalarını, böylece kendilerinin ve başkalarının haklarını savunmalarını sağlar (Fountain, 1999, s.3-4). Keza, bireylerin hak ve sorumluluklarının, özgürlüklerinin bilincinde olarak bunları kullanmaları, toplumsal barışın sağlanması ve sürdürülmesi ancak demokratik toplumlarda mümkündür. Bu sebeple demokratik, barışçıl ve insanî değerlerin toplumca benimsenmesi ve bir yaşam biçimi haline gelmesinde demokrasi eğitiminin ayrı bir yeri vardır.

Türk eğitim sisteminde insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili karar ve uygulamalara bakıldığında; demokrasi kavramının ilk olarak 23-31 Ağustos 1949 tarihinde toplanan 4. Millî Eğitim Şûrası'nda geçtiği görülmektedir. "Eğitim ve öğretimde dayanan demokratik esasların gözden geçirilmesi", şûrada alınan kararlardan biridir. Bu kararla ilgili olarak şûranın açılış konuşmasında, demokrasinin bir eğitim meselesi olduğu, bu fikrin yeni nesillere kazandırılması ve bir yaşam biçimi olmasında öğretmenlerin önemli bir konumda olduğu ifade edilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2020a). Öte yandan 1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı

Millî Eğitim Temel Kanunu'nun genel amaçlarının açıklandığı 2.maddesi; bireylerin gelişiminin bir bütün olarak ele alınması, özgür ve bilimsel düşünme, haklara saygı ve toplumsal sorumluluk gibi beceri ve değerleri vurgulaması bakımından önemlidir. Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2.bölümünde ise "genellik ve eşitlik, eğitim hakkı, fırsat ve imkân eşitliği, demokrasi eğitimi" gibi temel ilkeler yer almaktadır (MEB, 2020b). Dolayısıyla insan hakları ve demokrasi eğitimine millî eğitim şûra kararlarında, Millî Eğitim Temel Kanunu'nda yer verildiği, bunun öğretim programları yoluyla doğrudan veya dolaylı olarak öğrencilere kazandırılmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu yönüyle Millî Eğitim Bakanlığının insan hakları ve demokrasi eğitimine yönelik uygulamaları, yıllara göre çeşitli isimler altında dersler açmak şeklinde karşınma çıkmaktadır. Bunlar: *i*)1998-2005 yılları arasında Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersi haftada bir saat olmak üzere 7. ve 8. sınıflarda zorunlu ders olarak okutulmuştur. *ii*)2005-2011 yılları arasında İnsan Hakları ve Vatandaşlık ara disiplini olarak 1-8. Sınıf ders öğretim programlarına yerleştirilmiştir. *iii*)2010-2011 öğretim yılında, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersi 8.sınıflarda ilk önce seçmeli daha sonra zorunlu ders olarak okutulmuştur. *iv*)2015-2016 öğretim yılında ise bu ders kaldırılmış ve İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi ilkokul 4. Sınıflarda zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Sağdıç, 2019; Oğuz Haçat ve Demir, 2017).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinin amacı, öğrencilere kavramsal bilgiyi öğretmek; insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmak; yanı sıra bu bilgi ve değerleri öğrencilerin yaşam biçimi ve kültür haline getirmelerini sağlamaktır. Bu anlamda programın özel amaçlarında insanî değerler, hakların ve özgürlüklerin bilincinde olma ve bunları kullanma, bireysel ve toplumsal sorumluluk duygusu, adalet ve eşitlik, barış, işbirliği, katılım, aktif yurttaşlık ve birlikte yaşam konuları öne çıkmaktadır (MEB, 2020c).

Bununla birlikte MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı (2017), 2017-2018 öğretim yılında uygulamaya konulan öğretim programlarını yenileme çalışmasının önemli bir parçası olarak, öğrencilere kazandırılmak üzere millî, manevi ve evrensel değerler ile yeterlilik ve beceriler belirlemiştir. Öğretim programlarında "Değerlerimiz" başlığı altında yer alan ve "Kök değerler" olarak ifade edilen değerler, on ana başlıkta toplanmış

ve her bir değerle ilişkili tutum ve davranışlar açıklanmıştır. Bu değerler “adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik” olarak öğrenme çıktıları ve öğrenme çıktısı açıklamalarında açık veya örtük biçimde yer almıştır.

Öğrencilerin kişisel, sosyal, akademik ve iş yaşamları için gerekli görülen yeterlilik ve beceriler ise “anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematik yeterliği, bilim ve teknoloji yeterliği, dijital yeterlik, öğrenmeyi öğrenme, inisiyatif alma ve girişimcilik algısı, sosyal ve kamusal yeterlikler, kültürel farkındalık ve ifade” olmak üzere dokuz başlıktan oluşmuş ve bu başlıkların tanımlamaları yapılmıştır. Her iki boyut incelendiğinde; hem değerler boyutunun hem de yeterlilik ve beceriler boyutu “anadilde ve yabancı dilde iletişim, kültürel farkındalık ve ifade, sosyal ve kamusal yeterlikler” başlıkları altındaki tanımlamaların özellikle barış eğitiminin hedeflediği bilgi, beceri ve tutumları içerdiği görülmektedir. Bu noktada barış eğitiminin öğrencilere kazandırmayı hedeflediği özelliklerin alanlar arası olarak okutulduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra ülkemizde çeşitli konularda ve sınıf seviyelerinde barış programları da geliştirilmiştir.

Bu bilgiler ışığında ülkemizdeki barış eğitimiyle ilgili çalışmalara bakıldığında, çalışmaların; barış çalışmalarının tarihsel gelişimi (Akgül, 2017), barış kavramı algısı ve barış eğitimine ilişkin görüşler (Kerem ve Kamaraj, 2006; Sevim ve Diler, 2017; Özdemir ve Çelik, 2017; Gürdoğan Bayır, Balbağ ve Çengelci Köse, 2017; Kanatlı ve Schreglmann, 2017; Bulut ve Koca, 2017), ders kitaplarında barış kavramı (Doğan ve Kılınç, 2014; Doğanay, 2018), barış eğitimi programının empati, çatışma çözme, iletişim vb. beceriler üzerindeki etkisi (Damirchi, 2014; Sağkal, 2011) öğretim programlarında barış eğitimi (Coşkun, 2012; Keskin ve Coşkun Keskin, 2013; Önal ve Arsal, 2015; Aydemir, 2018) şeklinde konu ve araştırma deseni bakımından çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Barış, insan hakları ve demokrasi eğitiminin öngördüğü değerlerin hem okul bağlamında hem de toplumsal bağlamda barışçıl ve demokratik bir yaşamın nüvelerini oluşturduğu, öğretim programlarının ise bu değerleri yerleştirmede önem arz ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışma, öğretim programlarını UNESCO’nun barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi hedeflerine göre incelemeyi amaçlamaktadır. Literatür incelendiğinde, öğretim programlarını barış eğitimi ilkeleri doğrultu-

sunda inceleyen az sayıda çalışma olduğu; aynı zamanda, bu kapsamda bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ve öğretim programlarının mevcut durumu hakkında bilgi vererek, bu yönde yapılacak düzenlemelere kaynak teşkil edeceği öngörülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, ilk ve ortaokul öğretim programlarındaki barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğrenme çıktılarını belirleyerek, UNESCO'nun ilgili hedefleri doğrultusunda değerlendirmektir. Bu amaçla, öğrenme çıktıları UNESCO'nun şu hedefleri ölçüt alınarak yorumlanmıştır (UNESCO, 1995, s.9):

- Eğitim; bireyleri, cinsiyetleri, ulusları ve kültürleri farklı kılan değerleri tanıma ve kabul etme ve başkalarıyla iletişim kurma, paylaşma ve işbirliği yapma becerisini geliştirmelidir.
- Eğitim, şiddet içermeyen çatışma çözme yeteneğini geliştirmelidir. Bu nedenle, hoşgörü, merhamet, paylaşma ve önemseme özelliklerini daha sağlam bir şekilde oluşturabilmeleri için öğrencilerin zihinlerinde içsel barışı geliştirmeyi de teşvik etmelidir.
- Eğitim, dengeli ve uzun süreli bir kalkınma açısından ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışma ve eşitlik duygularını geliştirmelidir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yönlendirilmiş içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın verileri ise doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analiz edilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s.217). Bu doğrultuda çalışmada veri kaynağı olarak 2019-2020 yılında uygulamada olan ilk ve ortaokul dersleri öğretim programları aşağıda açıklanan ölçütlere göre kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışmada öncelikle MEB Talim Terbiye Kurulu Başkanlığının <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72> web sitesinden ilk ve ortaokul ders çizelgelerine ulaşılarak çalışmanın kapsamına karar verilmiştir. Buna göre seçmeli dersler, zorunlu ve seçmeli yabancı dil dersleri çalışmaya dâhil edilmemiştir. Öte yandan imam hatip ortaokullarında okutulan zorunlu dersler de çalışmanın kapsamına alınmıştır. Böylece çalışmada, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde uygulanmakta olan 4'ü ilkokul, 8'i ortaokul, 7'si ilk ve ortaokul olmak üzere toplamda 19 dersin öğretim programı incelenmek üzere bakanlığın web sayfasından elde edilmiştir (MEB, 2020d).

Verilerin Analizi

Araştırmada veriler yönlendirilmiş içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu yöntemde daha fazla açıklama gerektiren bir olgu hakkında mevcut teori ve önceki araştırmalardan faydalanılır. Kategoriler ve kodlar tümdengelsel bir yolla teoriden, ilgili araştırmanın kavram ya da bulgularından elde edilir (Hsieh ve Shannon, 2005). Bunun için öncelikle konuyla ilgili araştırmalar ve uluslararası belgeler taranarak çalışmaya rehberlik edecek anahtar sözcükler belirlenmiş ve uzman görüşüne sunulmuştur. Tablo 1' de görüldüğü gibi, uzman görüşleri işığında programları incelerken 52 anahtar sözcük kullanılmıştır. MEB'in sitesinden PDF (Portable Document Format) biçiminde indirilen programlar, belirlenen anahtar sözcüklerle, Acrobat Reader 11 programı aracılığıyla taranmış ve araştırmacı tarafından tekrardan gözden geçirilmiştir. Tarama sonucunda, araştırma kapsamına alınan 19 dersin 16'sında anahtar sözcüklere rastlandığı, ilkokul kademesinde Matematik, Fen Bilimleri, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım olmak üzere 3 derste anahtar sözcüklere rastlanmadığı görülmüştür. Anahtar sözcüklerin geçtiği tüm öğrenme çıktıları derslere ve sınıf düzeyine göre listelenmiştir. Anahtar sözcüklerin öğrenme çıktısı ifadesinde yer almadığı ancak öğrenme çıktısına araştırma konusu doğrultusunda yön verdiği durumlarda, bu öğrenme çıktıları da listeye eklenmiş ve bu durum bulgular sunulurken belirtilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan anahtar sözcükler

Adalet/Âdil	Dezavantaj	Hak	Paylaşma
Anlaşmazlık	Diğer/Farklı Kültür	Hoşgörü	Problem çözme
Ayrımcılık	Dost/Dostluk	Hukuk	Saygı
Bağımsızlık	Duyarlı	İletişim	Sevgi
Barış	Dürüst	İnanç	Sivil toplum
Birlik	Düşünce	İşbirliği	Sorumluluk
Bütünleşme	Empati	Katılım	Şiddet
Cinsiyet	Eşit/Eşitlik	Kural	Uzlaşma
Dayanışma	Etkileşim	Kültürlerarası	Vatandaş/Yurttaş
Değer	Etnik Köken	Önyargı	Yardımlaşma/Yardımsızlık
Demokrasi/Demokratik	Farklılık	Özgürlük	Yasa/Kanun

Bulgular

Barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğretim programlarında yer alan öğrenme çıktıları, ilkökul ve ortaokul öğretim kademesi şeklinde ayrı ayrı tablolaştırılmıştır. Tablo 2’de ilkökul (1-4.sınıf) kademesine ait öğrenme çıktıları derslere ve sınıf düzeylerine göre sunulmuştur.

Tablo 2. Derslere ve sınıf düzeylerine göre ilkökul (1-4.Sınıf) programlarında yer alan barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi öğrenme çıktıları

Ders	Sınıf	Öğrenme Çıktısı
Hayat Bilgisi	1	1. Sınıf içi kuralları belirleme sürecine katılır.
	1	2. Okulda iletişim kurarken nezaket kurallarına uyar.
	1	3. Ülkemizde, farklı kültürlerden insanlarla bir arada yaşadığını fark eder.
	2	4. Bireysel farklılıklara saygı duyar.
	2	5. Yakın çevresindeki yardıma ihtiyaç duyan insanlara karşı duyarlı olur.
	3	6. Okuldaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili çalışmalara katılmaya istekli olur.
	3	7. Okula ilişkin istek ve ihtiyaçlarını okul ortamında demokratik yollarla ifade eder.
Türkçe	1,2,3,4*	8. İletişim stratejilerini uygular.
	3,4	9. Sınıf içindeki tartışma ve konuşmalara katılır.
	4	10. Okuduğu metindeki olaylara ilişkin düşüncelerini ifade eder.
Sosyal Bilgiler	4	11. Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir.
	4	12. Farklı kültürlerle saygı gösterir.
	4	13. Ülkesinin bağımsızlığı ile bireysel özgürlüğü arasındaki ilişkiyi açıklar.
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi	4	14. İnsanın doğuştan gelen temel ve vazgeçilmez hakları olduğunu bilir.
	4	15. Haklarına kendi yaşamından örnekler verir.
	4	16. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder.
	4	17. Hak ve özgürlüklerini kullanabilen ve kullanamayan çocukların yaşantılarını karşılaştırır
	4	18. Hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durum-

			larda hissettiklerini ifade eder.
	4	19.	Hak ve özgürlüklere saygı gösterir.
	4	20.	Adalet ve eşitlik kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak açıklar.
	4	21.	İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir.
	4	22.	Adaletin veya eşitliğin sağlandığı ve sağlanmadığı durumları karşılaştırır.
	4	23.	Âdil veya eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar.
	4	24.	Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumların çözümünde ne tür sorumluluklar üstlenebileceğine ilişkin örnekler verir.
	4	25.	Hak ve özgürlüklerin kullanılmasının birlikte yaşama kültürüne etkisini değerlendirir.
	4	26.	Kural kavramını sorgular.
	4	27.	Kuralın, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiye etkisini değerlendirir.
	4	28.	Kurallara uymanın toplumsal ahenge ve birlikte yaşamaya olan katkısını değerlendirir.
	4	29.	Kuralların uygulanmasına katkı sağlar.
	4	30.	İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar.
	4	31.	Uzlaşma gerektiren ve gerektirmeyen durumları karşılaştırır.
	4	32.	Anlaşmazlıkları çözmek için uzlaşma yolları arar.
	4	33.	Anlaşmazlık ve uzlaşma durumlarının sonuçlarını örneklerle karşılaştırır.
	4	34.	Devletin yurttaşlarına karşı sorumluluklarını açıklar.
	4	35.	Yurttaş olmanın sorumluluklarını açıklar.
	4	36.	Birlikte yaşama kültürünün günlük hayattaki yansımalarına örnekler verir.
Görsel Sanatlar	1*	37.	Üç boyutlu çalışmaları yardımlaşarak oluşturur.
	2	38.	Diğer kültürlere ait mimari elemanları açıklar.
	3	39.	Sanat eserleri ile geleneksel sanatların farklı kültürleri ve dönemleri nasıl yansıttığını açıklar.
	4	40.	Farklı kültürlerde yapılmış sanat eserlerinin genel özelliklerini karşılaştırır.
Müzik	1	41.	İstiklâl Marşı'na saygı gösterir.
	2,3,4	42.	Farklı türlerdeki müzikleri dinleyerek müzik kültürünün geliştiğini açıklar.
Trafik Güvenliği	4	43.	Trafikte sorumlu, saygılı ve sabırlı olmanın gerekliliğini sorgular.
Beden Eğitimi ve Oyun	1	44.	Oyun ve fiziki etkinlikler sırasında çeşitli iletişim becerileri gösterir.
	2	45.	Oyun ve fiziki etkinliklerde işbirliğine dayalı davranışlar gösterir.
	3	46.	Oyun ve fiziki etkinliklerde bireysel farklılıklara saygı gösterir.
	4	47.	Oyun ve fiziki etkinliklerde adil oyun anlayışı sergiler.
	4	48.	Oyun ve fiziki etkinliklerde karşılaştığı problemleri çözer.
	4	49.	Kültürümüze ve diğer kültürlere ait çocuk oyunlarını oynar.
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi	4	50.	İnsani ilişkilerin gelişmesinde sevgi ve saygının önemini ve gerekliliğini savunur.

*Öğrenme çıktısı açıklaması doğrultusunda eklenmiştir.

Tablo 2'ye göre; Hayat Bilgisi dersi öğretim programında 7, Türkçe dersi öğretim programında 3, Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında 3, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programında 23, Görsel Sanatlar dersi öğretim programında 4, Müzik dersi öğretim prog-

ramında 2, Trafik Güvenliği dersi öğretim programında 1, Beden Eğitimi ve Oyun dersi öğretim programında 6, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretim programında 1 öğrenme çıktısı olmak üzere barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilişkili toplamda 50 öğrenme çıktısı yer almaktadır. Özetle; çalışma konusuyla doğrudan ilintili olması sebebiyle, öğrenme çıktılarının İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinde yoğunlaştığı; en az öğrenme çıktısının ise Trafik Güvenliği ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri öğretim programlarında bulunduğu görülmektedir. Öte yandan anahtar sözcüklerle yapılan taramalar sonucunda Bilişim Teknolojileri ve Yazılım, Fen Bilimleri ve Matematik derslerinin öğretim programlarında konuyla ilgili öğrenme çıktılarına rastlanmamıştır.

Hayat Bilgisi dersi öğretim programındaki öğrenme çıktılarına bakıldığında; 1. sınıfta iletişim, sınıf içi karar alma süreçlerine katılım, birlikte yaşam; 2. sınıfta bireysel farklılıklara saygı ve yardımlaşma; 3. sınıfta ise, benzer şekilde yardımlaşma ve dayanışmanın yanı sıra istek ve ihtiyaçların demokratik yollarla ifadesi gibi beceri ve değerlerin vurgulandığı görülmektedir.

Tematik yaklaşımın benimsendiği Türkçe dersi öğretim programı, her sınıf düzeyinde dinleme-izleme, konuşma, okuma ve yazma olmak üzere dört temel beceri üzerine yapılandırılmıştır. Program incelendiğinde, daha çok iletişim konusunun ön planda olduğu görülmektedir. Buna göre; her sınıf düzeyinde dinleme-izleme becerisinin altında yer alan "*Dinleme stratejilerini uygular.*" ve konuşma becerisinin altında yer alan "*Konuşma stratejilerini uygular.*" öğrenme çıktıları, "*İletişim stratejilerini uygular.*" şeklinde tabloya eklenmiştir.

Sosyal Bilgiler dersi 4. sınıf öğretim programında konuyla ilgili olarak çocuk hakları ile kültürel farklılıklara saygı, özgürlük ve bağımsızlık gibi değerlere yer verildiği görülmüştür.

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi 4. sınıf öğretim programında; temel hak ve özgürlükler, eşitlik, adalet ve bunların ihlal edildiği durumların bireysel ve toplumsal etkisi, kurallara uymanın toplumsal birliğe katkısı, anlaşmazlıkların nedenleri, sonuçları ve bunları çözmek için uzlaşma yolları bulma, yurttaşlık bilinci, birlikte yaşam kültürü ile ilgili öğrenme çıktıları yer almaktadır. Bu yönüyle programın barış, in-

san hakları ve demokrasi eğitimi konusunu önemli ölçüde yansıttığı söylenebilir.

Görsel Sanatlar dersi programına bakıldığında; 2,3 ve 4. sınıf düzeyinde farklı kültürlere ait sanat eserlerinin genel ve dönemsel özelliklerine ilişkin öğrenme çıktılarına yer verildiği görülmektedir. Öte yandan programın 1. sınıf Görsel İletişim ve Biçimlendirme öğrenme alanında “Üç boyutlu çalışma oluşturur.” öğrenme çıktısının, “Bu çalışmalar oluşturulurken kesme, yapıştırma, elle şekillendirme gibi teknikler kullanılarak origami, kil ile şekillendirme vb. çalışmalar oluşturulabilir. Çalışma yardımlaşma ile gerçekleştirilebilir.” şeklindeki açıklaması, yardımlaşma vurgusu nedeniyle çalışmayla ilgili bulunmuş ve tabloya “Üç boyutlu çalışmaları yardımlaşarak oluşturur.” şeklinde eklenmiştir.

Müzik dersi öğretim programında 1. sınıf düzeyinde İstiklâl Marşı’na saygı ile ilgili bir öğrenme çıktısı; 2,3 ve 4. sınıf düzeyinde ise farklı kültürlere ait müzikleri dinlemenin müzik kültürüne etkisine ilişkin öğrenme çıktıları yer aldığı görülmüştür. Bu öğrenme çıktılarının programda yer almasının müziğin birleştirici bir dil olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmüştür.

Trafik Güvenliği dersi 4. sınıf programında konuyla ilintili olarak yalnızca bir öğrenme çıktısına rastlanmıştır. “Trafikte sorumlu, saygılı ve sabırlı olmanın gerekliliğini sorgular.” şeklinde programda ifade edilen öğrenme çıktısı, sorumluluğun, saygının ve sabrın yaşamın her alanı için önemli değerler olduğu düşüncesiyle önemli bulunmuş ve tabloya eklenmiştir.

Beden Eğitimi ve Oyun dersi, Oyun ve Fiziki Etkinlikler dersinin MEB tarafından 2018 yılında güncellenmesiyle bu ad altında değiştirilmiştir. Oyun yoluyla öğrenme temelli olan bu dersin öğretim programında araştırma konusuyla ilgili olarak iletişim, işbirliği ve problem çözme becerileri, bireysel farklılıklara saygı, farklı kültürden çocuklarla bir arada olabilmek, âdil olma gibi değerleri içeren öğrenme çıktılarına rastlanmıştır. Barış ve demokrasi kültürünün erken yaşlarda ve oyun yoluyla yerleştirilmesi bakımından programın önemli öğrenme çıktılarına sahip olduğu ifade edilebilir. Son olarak, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretim programında yer alan öğrenme çıktısı, sevginin ve saygının insanî ilişkilerdeki yerini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, ilkokul kademesi ders öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili öğrenme çıktılarının yer aldığı; çalışmayla yakından ilgili olması sebebiyle özellikle İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi programında önemli öğrenme çıktılarının bulunduğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra sayısal alan derslerinin öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğrenme çıktılarına rastlanmamıştır.

Tablo 3'te ortaokul (5-8.sınıf) kademesindeki öğrenme çıktıları derslere ve sınıf düzeylerine göre sunulmuştur.

Tablo 3. Derslere ve sınıf düzeylerine göre ortaokul (5-8.Sınıf) programlarında yer alan barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi öğrenme çıktıları

Ders	Sınıf	Öğrenme çıktısı
İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	8	51. Türk milletinin milli birlik, beraberlik ve dayanışmasının bir örneği olarak Tekâlif-i Milliye Emirleri doğrultusunda yapılan uygulamaları analiz eder.
	8	52. Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişi hızlandıran gelişmeleri, demokrasinin gerekleri açısından analiz eder.
Türkçe	5,6,7,8	53. Yazdiklarını paylaşır.
	5,6,7,8*	54. Etkili iletişim için gerekli yöntem ve teknikleri uygular.
Sosyal Bilgiler	5	55. Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır.
	5	56. Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.
	5	57. Temel hakları ve bu hakları kullanmanın önemini açıklar.
	6	58. Toplumda uyum içerisinde yaşayabilmek için farklılıklara yönelik ön yargıları sorgular.
	6	59. Toplumsal birlikteliğin oluşmasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyici faaliyetlere katılır.
	6	60. Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur.
	6	61. Toplumsal hayatımızda demokrasinin önemini açıklar.
	6	62. Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaş olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar.
	7	63. Bireysel ve toplumsal ilişkilerde olumlu iletişim yollarını kullanır.
	7	64. Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır.
	7	65. Özgür düşüncenin bilimsel gelişmelere katkısını değerlendirir.
	7	66. Demokrasinin uygulanma süreçlerinde karşılaşılan sorunları analiz eder.
	7	67. Kurumların ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına ve sosyal yaşamdaki rollerine örnekler verir.
Matematik	5	68. Başkalarına yardım etmenin farklı yollarını keşfeder.
Fen Bilimleri	6	69. Organ bağışının toplumsal dayanışma açısından önemini kavrar.
Görsel Sanatlar	5	70. Farklı kültürlerin sanatı ve sanatçıları arasındaki benzerlik ve farklılıkları açıklar.
	6*	71. Geleneksel sanatları korumanın bir sorumluluk olduğunu farkına varır.
	7*	72. Farklı kültürlerle ait inanışların ve sosyal çevrenin sanat eserine etkisini yorumlar.

	8*	73.	Müzelerdeki eserlerin yerel ve evrensel bir değer olduğunu bilir.
Müzik	5	74.	Farklı türdeki müzikleri dinleyerek beğeni ve müzik kültürünü geliştirir.
	6,7	75.	Millî birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren marşlarımızı doğru söyler.
	8	76.	Dinlediği farklı türlerdeki müziklerle ilgili duygu ve düşüncelerini açıklar.
Beden Eğitimi ve Spor	5	77.	Oyun ve etkinliklerde bireysel farklılıklara duyarlı olur.
	6	78.	Sporlara hazırlayıcı oyun ve etkinliklerde bireysel farklılığı olanlarla çalışmaya gönüllü olur.
	7	79.	Sporlara hazırlayıcı oyun ve etkinliklerde bireysel farklılığı olanlarla çalışmaya istekli olur.
	8	80.	Spor ve etkinliklere katılmada bireysel farklılığı olanlarla çalışmaya değer verir.
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi	5	81.	İletişim ve konuşma adabına uygun davranır.
	6	82.	Dini bayramların ve önemli gün ve gecelerin toplumsal bütünleşmeye olan katkısını yorumlar.
	7*	83.	Barışçıl ve demokratik yaşamı oluşturan temel değerlerin neler olduğunu açıklar.
	8	84.	İslam'ın paylaşma ve yardımlaşmaya verdiği önemi ayet ve hadisler ışığında yorumlar.
Peygamberimizin Hayatı**	5	85.	Peygamberimizin çocuklara karşı sevgi ve şefkat göstermeyi tavsiye eden bir hadisini yorumlar.
	6	86.	Peygamberimizin toplumsal duyarlılıkla ilgili bir hadisini yorumlar.
	7	87.	Adaletin İslam'ın temel ilkelerinden biri olduğunu kavrar.
	7	88.	İnsanların yaratılıştta eşit olduğu ile ilgili bir hadisi yorumlar.
	8	89.	Peygamberimizi örnek alarak çevreye karşı sorumluluklarını fark eder.
	8	90.	Peygamberimizin tabiat sevgisi ile ilgili bir hadisini yorumlar.
Teknoloji ve Tasarım	7	91.	Belirlediği probleme yönelik geliştirdiği çözüm önerisini paylaşır.
	8	92.	Fikrî ve sınâî mülkiyet haklarının teknolojik ilerlemedeki önemini açıklar.
Bilişim Teknolojileri ve Yazılım	5	93.	Çevrimiçi ortamda başkalarının haklarına saygı duyar.
	5	94.	İş birliğine dayalı olarak oluşturduğu belgeyi paylaşır.
	6	95.	Bilişim suçlarının neler olduğunu açıklayarak ilgili kanunları özetler.
	6*	96.	Sanal ortamlarda dürüst olmaya önem verir.
Kur'an-ı Kerim**	5	97.	Kur'an-ı Kerim'e bağlanmanın sevgi ile mümkün olduğunu kavrar.
		98.	Topluma karşı ahlâki sorumluluklarını yerine getirmeye duyarlı olur.
Temel Dinî Bilgiler (İslam 1-2)**		99.	Dostluk ve arkadaşlığın önemiyle ilgili tarihî ve güncel olaylardan örnekler verir.
		100.	Kul hakkına riayet etmeye istekli olur.
		101.	Değerlerle ilgileri ayırt eder.
Rehberlik ve Kariyer Planlama	8	102.	Kendi yetenek, ilgi ve değerlerini fark eder.
	8	103.	Bireysel farklılıklarını ve özelliklerini değerlendirir.
	8	104.	Hak ve özgürlüklerin demokratik toplumdaki yerini ve önemini bilir.
	8	105.	Toplumsal cinsiyet rollerinin ve önyargısının meslek seçimindeki etkisini kavrar.
	8	106.	Günlük yaşamında olumlu iletişim kurmanın önemini açıklar.

* Öğrenme çıktısı açıklaması doğrultusunda eklenmiştir.

**İmam hatip ortaokullarında zorunlu ders olarak okutulmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde; İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programında 2, Türkçe dersi öğretim programında 2, Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında 13, Matematik dersi öğretim programında 1, Fen Bilimleri dersi öğretim programında 1, Görsel Sanatlar dersi öğretim programında 4, Müzik dersi öğretim programında 3, Beden Eğitimi ve Spor dersi öğretim programında 4, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretim programında 4, Peygamberimizin Hayatı dersi öğretim programında 6, Teknoloji ve Tasarım dersi öğretim programında 2, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi öğretim programında 4, Kur'an-ı Kerim dersi öğretim programında 1, Temel Dinî Bilgiler (İslam 1-2) dersi öğretim programında 3, Rehberlik ve Kariyer Planlama dersi öğretim programında 6 öğrenme çıktısı barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilişkili bulunmuştur. Özetle, ortaokul ders öğretim programlarında en fazla öğrenme çıktısının bulunduğu dersin Sosyal Bilgiler, en az öğrenme çıktısının bulunduğu dersin ise Kur'an-ı Kerim olduğu görülmektedir.

Öğretim programları daha detaylı incelendiğinde; İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim programı öğrenme çıktılarında millî birlik ve beraberlik, dayanışma ve demokrasi vurgusunun olduğu görülmektedir.

Türkçe dersi programına bakıldığında; 5. 6. 7. ve 8. sınıf düzeyinde yazma becerisi altında bulunan *"Yazdıklarını paylaşır."* öğrenme çıktısı paylaşma davranışını vurgulaması sebebiyle tabloya eklenmiştir. Yanı sıra, yine programda 5. 6. 7 ve 8. sınıf düzeyinde konuşma becerisi altındaki *"Konuşma stratejilerini uygular."* ve dinleme-izleme becerisi altındaki *"Dinleme stratejilerini uygular."* öğrenme çıktıları, açıklamalar kısmında etkili iletişimdeki yöntem ve teknikleri işaret etmesi nedeniyle *"Etkili iletişim için gerekli yöntem ve teknikleri uygular."* şeklinde yorumlanarak tabloya eklenmiştir.

Sosyal Bilgiler dersi 5. sınıf düzeyindeki öğrenme çıktılarının, temel haklar ve bu hakların kullanımı, sosyal katılım, sorumluluk gibi beceri ve değerleri vurguladığı görülmektedir. 6. sınıf düzeyinde; toplumsal birlik ve uyum için yardımlaşma ve dayanışma, farklılıklara saygı gibi beceri ve değerler ile etkin vatandaşlık temasının ön planda olduğu gö-

rılmektedir. Programda 7. sınıf düzeyinde iletişimin yanı sıra, özgürlük, bilimsellik ve dayanışma değerlerine ilişkin öğrenme çıktıları yer almaktadır. Özetle, Sosyal Bilgiler dersi programının demokratik yaşamın oluşmasında ve sürdürülmesinde temel hak ve özgürlükler ile kurum ve kuruluşların yeri, birlikte yaşam kültürü için önemli beceri ve değerlerin kazandırılması konuları ile ilgili öğrenme çıktıları içerdiği görülmektedir.

Matematik dersi öğretim programında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi ile ilgili olarak yalnızca bir öğrenme çıktısına rastlanmıştır. 5. sınıf düzeyindeki öğrenme çıktısı, Veri İşleme öğrenme alanı altındaki Veri Toplama ve Değerlendirme alt öğrenme alanında yer almaktadır. *“Veri toplamayı gerektiren araştırma soruları oluşturur.”* şeklinde programda yer alan öğrenme çıktısının, *“Araştırma soruları oluşturulurken çevre bilinci, tutumluluk, yardımlaşma, israftan kaçınma vb. konulara yer verilir.”* açıklaması, yardımlaşmanın farklı biçimlerde gerçekleşebileceğini düşündürmüştür. Bu nedenle öğrenme çıktısı açıklaması *“Başkalarına yardım etmenin farklı yollarını keşfeder.”* şeklinde yorumlanarak tabloya eklenmiştir.

Fen Bilimleri dersi öğretim programında, toplumsal dayanışma değerinin vurgulandığı bir öğrenme çıktısına rastlanmıştır.

Görsel Sanatlar dersi öğretim programının 5. sınıf düzeyinde, farklı kültürlerin sanatı ve sanatçıları tanımaya ilişkin bir öğrenme çıktısının olduğu görülmektedir. 6. sınıf düzeyinde Kültürel Miras öğrenme alanı altındaki *“Toplumda geleneksel sanatların rolünü açıklar.”* öğrenme çıktısı, *“Geleneksel sanatlar konusunda farkındalık oluşturulur. Geleneksel sanatlara sahip çıkmanın bir sorumluluk olduğu üzerinde durulur. Bu anlayışın yerel ve özgün olan kültürü korumaya dönük bir çaba olarak görülmesi sağlanır. Evrensel anlamda sanat ve tasarım dünyasına bir zenginlik kattığı anlatılır”* açıklaması nedeniyle çalışmayla ilişkili bulunmuş ve *“Geleneksel sanatları korumanın bir sorumluluk olduğunun farkına varır.”* şeklinde ifade edilerek çalışmaya eklenmiştir. 7. sınıf düzeyinde, Sanat Eleştirisi ve Estetik öğrenme alanındaki *“Sanat eserinde sosyal ve kültürel inanışların etkisini yorumlar.”* öğrenme çıktısının, *“Farklı kültürlerdeki inanışların ve sosyal çevrenin eser üzerine etkisi yorumlanır.”* açıklamasındaki farklı kültürlerle ilişkin vurgu önemli bulunmuş ve çalışmaya *“Farklı kültürlerle ait inanışların ve sosyal çevrenin sanat eserine etkisini*

yorumlar.” şeklinde eklenmiştir. Yine 8. sınıf düzeyinde Kültürel Miras öğrenme alanındaki *“Müzelerdeki eserlerin korunmasının önemini açıklar.”* öğrenme çıktısının, *“Tarihî yapılar ile müzelerdeki eserlerin öncelikle bir milletin, sonra tüm insanlığın ortak malı olduğu üzerinde durulur. Sanatın “evrensel bir dil” olma özelliğinin buradan geldiği açıklanır.”* şeklindeki açıklaması, sanat eserlerinin hem ulusal hem de uluslararası anlamda birleştirici bir güce sahip olduğunu düşündürmüştür. Bu nedenle *“Müzelerdeki eserlerin yerel ve evrensel bir değer olduğunu bilir.”* şeklinde yorumlanarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Müzik dersi öğretim programı Müzik Kültürü öğrenme alanında yer alan, 5. sınıf düzeyindeki *“Farklı türdeki müzikleri dinleyerek beğeni ve müzik kültürünü geliştirir.”* öğrenme çıktısı ve 8. sınıf düzeyindeki *“Dinlediği farklı türlerdeki müziklerle ilgili duygu ve düşüncelerini açıklar.”* öğrenme çıktısı, farklı kültürleri ve insanları anlamada müziğin önemli bir araç olduğunu düşündüğüünden çalışma konusuyla ilintili bulunmuştur. 6. ve 7. sınıf düzeyinde ise marşların millî birlik ve beraberlikteki önemini vurgulayan bir öğrenme çıktısına yer verilmiştir.

Beden Eğitimi ve Spor dersi öğretim programı 5.6.7. ve 8. sınıf düzeyinde, çalışmanın konusuyla ilgili olarak, farklılıklara saygı değerinin ön planda olduğu öğrenme çıktıları yer almaktadır.

Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretim programında 5. sınıf düzeyinde iletişim, 6. sınıf düzeyinde dinin toplumsal bütünleşmeye katkısı ile ilgili öğrenme çıktıları bulunmaktadır. 7. sınıf düzeyinde Ahlâki Davranışlar ünitesindeki *“Güzel ahlâki tutum ve davranışları örneklerle açıklar.”* öğrenme çıktısının, *“Kazanımda; ‘adalet’, ‘dostluk’, ‘dürüstlük’, ‘öz denetim’, ‘sabır’, ‘saygı’, ‘sevgi’, ‘sorumluluk’, ‘vatanseverlik’ ve ‘yardımseverlik’ değerleri, ilişkili oldukları tutum ve davranışlarla birlikte ele alınır.”* şeklindeki açıklaması, barışçıl ve demokratik yaşamda önem arz eden temel değerlere yer vermesi nedeniyle çalışmayla doğrudan ilişkili bulunmuş ve tabloya *“Barışçıl ve demokratik yaşamı oluşturan temel değerlerin neler olduğunu açıklar.”* şeklinde eklenmiştir. 8. sınıf düzeyinde ise İslam dininde yardımlaşma ve dayanışmanın önemine ilişkin bir öğrenme çıktısı yer almaktadır.

Peygamberimizin Hayatı dersi öğretim programında; 5. sınıf düzeyinde insan sevgisi, 6. sınıf düzeyinde toplumsal duyarlılık, 7. sınıf dü-

zeyinde adalet ve eşitlik, 8. sınıf düzeyinde ise tabiat sevgisi gibi temaları ele alan öğrenme çıktılarına rastlanmıştır.

Teknoloji ve Tasarım dersi 7. sınıf düzeyinde Tasarım Odaklı Süreç ünitesindeki *"Belirlediği probleme yönelik geliştirdiği çözüm önerisini paylaşır."* öğrenme çıktısının, tasarım sürecini günlük hayatla bağlantılı olarak ele alıp, hem problem çözmeyi hem de paylaşma davranışını vurgulaması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmesi uygun görülmüştür. Yine, 8. sınıf düzeyinde İnovatif Düşüncenin Geliştirilmesi ve Fikirlerin Korunması ünitesinde yer alan *"Fikri ve sınaî mülkiyet haklarının teknolojik ilerlemedeki önemini açıklar."* öğrenme çıktısındaki fikri ve sınaî mülkiyet hakları, kişilerin özgün fikirlerinin kullanımı ve korunması konusunda birtakım haklara sahip olduklarını ifade etmesi nedeniyle çalışmayla ilişkili bulunmuştur.

Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi öğretim programındaki öğrenme çıktılarına bakıldığında; 5. sınıf düzeyinde, başkalarının haklarına saygı duyma, yanı sıra işbirliği ve paylaşma becerileri ile ilgili öğrenme çıktıları yer almaktadır. 6. sınıfta da hak ihlaline ilişkin bir öğrenme çıktısına rastlanmıştır. Yine 6. sınıf düzeyinde Etik ve Güvenlik ünitesi Etik Değerler konusunda yer alan *"Etik ilkelerin ihlali sonucunda karşılaşılabilecek durumlara örnekler verir."* öğrenme çıktısı, *"Sanal ortamlarda da doğru ve dürüst olunması gerektiği vurgulanır."* açıklamasında dürüstlük kavramına yer vermesi sebebiyle *"Sanal ortamlarda dürüst olmaya önem verir."* şeklinde ifade edilerek tabloya eklenmiştir.

Kur'an-ı Kerim dersi, imam hatip ortaokullarında zorunlu olarak okutulan bir derstir. Bu ders, öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i doğru, güzel ve anlayarak okuma becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Dersin öğretim programında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimiyle ilgili bir öğrenme çıktısına rastlanmıştır. Bu öğrenme çıktısında sevgi değerinin vurgulandığı görülmektedir.

Benzer şekilde, imam hatip ortaokullarında zorunlu okutulan derslerden biri olan Temel Dinî Bilgiler dersi ise İslam 1 ve İslam 2 olmak üzere iki düzey halinde hazırlanmış beceri temelli bir derstir. Programın öğrenme çıktılarında; topluma karşı ahlâki sorumluluklar, dostluk, arkadaşlık, kul hakkına saygı duyma gibi önemli tutum ve değerlere yer verilmiştir.

Rehberlik ve Kariyer Planlama dersi, ortaokul 8. sınıfta şube rehber öğretmenleri tarafından haftada bir saat okutulan bir derstir. Kişisel, meslekî ve eğitsel rehberlik alanlarıyla ilişkilendirilmiş olan program, “Kendini tanıma, güvenli ve sağlıklı yaşam, eğitim yaşamı, meslekleri tanıma ve kariyer planlama” başlıklarından oluşan konu temelli bir yapıya sahiptir. Programın öğrenme çıktılarına bakıldığında; kişisel değerleri ve farklılıkları vurgulayan, kendini tanıma konusuyla ilgili öğrenme çıktıları ve olumlu iletişim kurma ile ilgili bir öğrenme çıktısı yer almaktadır. Yanı sıra, hak ve özgürlüklerin öneminin belirtildiği bir öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Bu öğrenme çıktısı “Görev ve sorumluluklarımız kadar hak ve özgürlüklerimizin de olduğu ve demokratik toplumların bir gereği olduğu vurgulanır.” açıklaması nedeniyle çalışma konusuyla doğrudan ilişkili bulunmuş ve “*Hak ve özgürlüklerin demokratik toplumdaki yerini ve önemini bilir.*” şeklinde ifade edilerek öğrenme çıktısı tablosuna eklenmiştir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve önyargısı ile ilgili olarak ise, “*Özellikle toplumsal cinsiyet rolleri ve meslek seçiminde cinsiyete ilişkin önyargılara değinilmeli ve meslek seçiminde buna dikkat edilmesi gerektiği açıklanmalıdır.*” öğrenme çıktısı, cinsiyet eşitliği vurgusu sebebiyle önemli bulunmuş ve “*Toplumsal cinsiyet rollerinin ve önyargısının meslek seçimindeki etkisini kavrar.*” şeklinde yorumlanarak tabloya eklenmiştir.

Sonuç olarak, ortaokul kademesi ders öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğrenme çıktılarının yer aldığı; bu programlar içinde, öğrenme çıktılarının konu alanı itibarıyla bilhassa Sosyal Bilgiler dersinde yoğunlaştığı fakat sayısal alandaki derslerin konuyla ilgili çok az sayıda öğrenme çıktısına sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, ilk ve ortaokul öğretim programlarındaki barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine ilişkin öğrenme çıktılarını belirleyerek, UNESCO'nun ilgili hedefleri doğrultusunda değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyledir:

UNESCO'nun “Eğitim; bireyleri, cinsiyetleri, ulusları ve kültürleri farklı kılan değerleri tanıma ve kabul etme ve başkalarıyla iletişim kur-

ma, paylaşma ve işbirliği yapma becerisini geliştirmelidir.” hedefine göre ğretim programları incelendiğinde, hem ilkokul ve hem de ortaokul kademesindeki öğrenme çıktılarının büyük çoğunluğuna sözel derslerde, oyun ve sanat derslerinde yer verildiği görülmüştür. Farklı bireyleri, ulusları ve kültürleri tanıma ve kabul etme konusunda ilkokul kademesi Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Görsel Sanatlar, Müzik, Beden Eğitimi ve Oyun dersleri ğretim programlarında öğrenme çıktılarının bulunduğu; en fazla öğrenme çıktısının ise Görsel Sanatlar dersinde olduğu görülmüştür. Görsel Sanatlar programında farklı kültürlerin sanat eserlerinin tanınması, eserlerin ait olduğu dönem ve kültür bağlamında ele alınması; Müzik dersi programında farklı türdeki müzikleri dinleme; Beden Eğitimi ve Oyun dersinde farklı kültürlere ait ocuk oyunlarını oynama; Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler dersleri ğretim programlarında ise bireysel farklılıklara ve farklı kültürlere sayđı, birlikte yaşam konuları vurgulanmıştır. Ortaokul kademesi derslerine bakıldığında; Sosyal Bilgiler, Görsel Sanatlar, Müzik, Beden Eğitimi ve Oyun, Rehberlik ve Kariyer Planlama derslerinin ğretim programlarında konuyla ilgili öğrenme çıktılarının yer aldığı ve bunların Görsel Sanatlar ile Beden Eğitimi ve Spor derslerinin programlarında yoğunlaştığı; benzer şekilde farklı kültürlere ait eserleri, sanat, sanatçı ve inanışları tanıma ve anlama, bireysel farklılıklara sayđı, toplumsal cinsiyet rolleri ve önyargısı konularının ele alındığı görülmektedir. Farklı bireyleri, ulusları ve kültürleri tanıma ve kabul etme hususunda ilk ve ortaokul Görsel Sanatlar, ortaokul Beden Eğitimi ve Spor dersleri hariç diğer derslerin ğretim programlarında yeterli öğrenme çıktısının bulunmadığı; öte yandan Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Teknoloji ve Tasarım, Trafik Güvenliği, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım, Rehberlik ve Kariyer Planlama, Kur’an-ı Kerim, Peygamberimizin Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler dersleri ğretim programlarında hiç öğrenme çıktısı olmadığı görülmüştür. nal ve Arsal (2015), ğretim programlarını barış eğitimi ilkeleri doğrultusunda inceledikleri çalışmalarında, farklılıklara yönelik anlayış ve sayđı konusuyla ilgili olarak ilkokul Sosyal Bilgiler dersi ğretim programında yalnızca bir öğrenme çıktısının yer aldığını, ortaokul Sosyal Bilgiler programında hiç öğrenme çıktısı yer almadığını, bunun yanı sıra en çok öğrenme ıktısının Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi

ile Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi dersleri öğretim programlarında bulunduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bulgular bu çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmemektedir. Ayrıca farklı bireyleri, ulusları ve kültürleri tanıma ve kabul etme bağlamında özellikle İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi ile Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında daha çok öğrenme çıktısının yer alması beklenirken oldukça sınırlı sayıda öğrenme çıktısına yer verildiği saptanmıştır. Bu durum programların bakanlık tarafından yakın zamanda revize edilmesiyle açıklanabilir. Keza, 2010 Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi programında yer verilen dayanışma, yardımlaşma, hoşgörü, diğerkâmlık, barış, onur, özsaygı, uzlaşma, farklılıklara saygı, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, vatanseverlik değerleri 2018 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi programından çıkarılmıştır (Oğuz Haçat, Önlü, Tatan ve Demir, 2018).

Yukarıda sözü edilen değerlerin ve davranışların sanat ve oyun yoluyla çocuklara kazandırılmasının etkili bir yöntem olduğu düşünülmektedir. Çocuklar aile ve çevreden öğrendiklerini oyunlarında sergileyip pekiştirdikleri gibi, oyunlarında öğrendiklerini de aile içi ilişkilerde ve sosyal yaşamlarında sürdürür. Dolayısıyla oyun ve gerçek yaşam arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan sanatın ve sanatsal üretimin barış eğitimi değerlerini yerleştirmede önemli bir yeri vardır. Sanat; dil, din, ırk, cinsiyet, etnik köken, bilgi, beceri ve yaş ayrımı gözetmeksizin insanları bir araya getirir. Sanatsal üretim, çatışmalara rağmen kişinin kendinde ve çevresinde bir dönüşüm gerçekleştirmesinde birden fazla yolun olduğunu gösterir ve kişiye sağlam kalabilme becerisi kazandırır. Bencillik ve ötekileştirme yoluyla kişinin kendinden ve doğadan kopmasının önüne geçer. Sanat aracılığıyla özünüle bağ kuran kişi kendini aile, toplum ve kurumlar bağlamında değil kendiyile ilgili özgün ve gerçek deneyimler üzerinden tanır ve tanımlar (Vartanyan, 2013, s.92-93). Böylelikle içsel barıştan toplumsal ve evrensel barışa giden yolda çocukların öncelikle zihinlerinde ve duygularında barış anlayışının gelişmesinin gerektiği, bunda da sanatın önemli katkılarının olduğu söylenebilir.

Başkalarıyla iletişim kurma, paylaşma ve işbirliği konularına ilkökul düzeyinde yine sözel derslerde, oyun ve sanat derslerinde yer verilmiştir. Buna göre; Hayat Bilgisi, Türkçe, Beden Eğitimi ve Oyun dersleri öğretim programlarında iletişim becerisiyle ilgili öğrenme çıktılarının

yer aldığı; bunlar içinde özellikle Türkçe programında öğrenme çıktılarının iletişim konusunda yoğunlaştığı; işbirliği temasında Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Oyun derslerinde birer öğrenme çıktısı bulunduğu görülmüştür. Ortaokul düzeyinde, iletişim kurma temasıyla ilgili Türkçe, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Rehberlik ve Kariyer Planlama derslerinde birer öğrenme çıktısına rastlanmıştır. Benzer şekilde paylaşma temasına da Türkçe, Teknoloji ve Tasarım, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersleri programlarında birer öğrenme çıktısı olarak yer verildiği görülmüştür. Bununla birlikte Matematik, Fen Bilimleri, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Trafik Güvenliği, Kur'an-ı Kerim, Peygamberimizin Hayatı, Temel Dinî Bilgiler, Beden Eğitimi ve Spor, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Müzik dersleri öğretim programlarında hiç öğrenme çıktısı bulunmadığı saptanmıştır. Bu sebeple Türkçe dersi öğretim programı dışındaki derslerin başkalarıyla iletişim kurma, paylaşma, işbirliği yapma becerilerini kazandırmada yetersiz olduğu söylenebilir.

Johnson ve Johnson (2006)'a göre barışı eğitim yoluyla kurumsallaştırmanın önemli adımlarından biri de barışçıl bir toplumun temelini oluşturan karşılıklı ve pozitif bağlılığı kurma ve işbirliği girişiminde bulunabilmeleri için öğrencilere gerekli yetkinlikleri ve davranışları öğretmektir. Bu süreçte uzun süreli pozitif ilişkilerin kurulması; işbirliği yaparak birlikte çalışma, içten sohbetlerin olabildiği kişisel ilişkiler kurma, eşit statü, yetkililerden ve toplumsal normlardan destek alma gibi ideal koşulları barındırdığından barışın kurumsallaşmasını sağlayacaktır ancak ilk ve ortaokul öğretim programlarına bakıldığında, işbirliği, başkalarıyla iletişim kurma, paylaşma davranışlarıyla ilgili çok az sayıda öğrenme çıktısının olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan kapitalist dünya düzeninin günümüz toplumlarında yarattığı en büyük problemlerden biri olan bireyciliğin programlar yoluyla derinleşebileceği düşünülmektedir.

UNESCO'nun "Eğitim, şiddet içermeyen çatışma çözme yeteneğini geliştirmelidir. Bu nedenle, hoşgörü, merhamet, paylaşma ve önemseme özelliklerini daha sağlam bir şekilde oluşturabilmeleri için öğrencilerin zihinlerinde içsel barışı geliştirmeyi de teşvik etmelidir." hedefi doğrultusunda; çatışma çözme, hoşgörü, paylaşım ve önemseme konuları ilkökul kademesi ders öğretim programları içinde yalnızca sözel derslerde yer almaktadır. Buna göre, Hayat Bilgisi öğretim programında toplumsal

duyarlılık; Müzik öğretim programında millî değerlere saygı ve millî birlik; Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretim programında ise insanî ilişkilerde sevgi ve saygı; Trafik Güvenliği öğretim programında sorumluluk, saygı ve sabır temasını vurgulayan sınırlı sayıda öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Diğer taraftan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programında çatışma çözümü ile ilgili yeterli sayıda öğrenme çıktısının olduğu görülmektedir. Ortaokul dersleri içinde söz konusu duygu, tutum ve davranışlara ağırlıklı olarak din eğitimi dersleri olmak üzere sayısal alan derslerinde de yer verilmiştir. Buna göre, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretim programında paylaşma ve yardımlaşma; Temel Dinî Bilgiler (İslam 1-2) dersi öğretim programında dostluk ve arkadaşlık temalarını vurgulayan birer öğrenme çıktısına yer verilmiştir fakat Peygamberimizin Hayatı dersi öğretim programında insan ve tabiat sevgisi, toplumsal duyarlılık konularını içeren önemli sayıda öğrenme çıktısı yer almaktadır. Bununla beraber Matematik dersi öğretim programında yardımlaşmayı, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi programında ise dürüstlüğü vurgulayan birer öğrenme çıktısına rastlanmıştır. UNESCO'nun bu hedefiyle ilgili öğrenme çıktılarına Peygamberimizin Hayatı ile İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersleri dışındaki derslerin programlarında çok az sayıda yer verildiği gibi, ilk ve ortaokul düzeyindeki birçok dersin programında çatışma çözme, paylaşma, önemseme konularına yönelik herhangi bir öğrenme çıktısı bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar; Türkçe, Fen Bilimleri, Sosyal Bilgiler, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Oyun, Beden Eğitimi ve Spor, Teknoloji ve Tasarım, Rehberlik ve Karriyer Planlama dersleridir. Bu noktada işbirliği becerisinde olduğu gibi, programların bu becerileri, tutum ve davranışları kazandırmada da yeterli olmadığı açıkça görülmektedir.

UNESCO'nun barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi hedeflerinden "Eğitim, dengeli ve uzun süreli bir kalkınma açısından ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışma ve eşitlik duygularını geliştirmelidir." hedefinde dayanışma ve eşitlik temasının yanı sıra hak, özgürlük, adalet, sorumluluk bilinci gibi demokratik yaşamın önemli bileşenleri bu hedef kapsamında incelenmiştir. Bu yönüyle öğrenme çıktıları değerlendirildiğinde; diğer hedeflerde de görüldüğü üzere, hedefle ilgili öğrenme çıktıları hem ilkökul hem de ortaokul kademesinde ağırlıklı olarak sözel alan

derslerinin programlarında yer almaktadır. İlkokul düzeyi Hayat Bilgisi öğretim programında yardımlaşma ve dayanışma, katılım, demokratik yollarla kendini ifade etmeye ilişkin birer öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında temel hak ve özgürlüklerle ilgili 2 öğrenme çıktısına, Beden Eğitimi ve Oyun dersi programında ise âdil olmanın ve problem çözme becerisinin vurgulandığı birer öğrenme çıktısına yer verilmiştir. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programına bakıldığında ise konuyla ilgili olarak önemli sayıda ve nitelikte öğrenme çıktısının yer aldığı görülmüştür. Öğrenme çıktılarında temel hak ve özgürlükler ile bunları kullanma, sorumluluk bilinci, kuralların demokratik yaşamdaki yeri gibi konular ele alınmıştır. Ortaokul kademesindeki derslerin öğretim programları incelendiğinde ise; İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ve Müzik dersi öğretim programlarında millî birlik ve beraberlik vurgusunun olduğu birer öğrenme çıktısı yer almaktadır. Fen Bilimleri dersi öğretim programında toplumsal dayanışma ile ilgili bir öğrenme çıktısına yer verilmiştir. Din eğitimi derslerinde de konuyla ilgili öğrenme çıktılarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretim programında toplumsal birlik, barışçıl ve demokratik yaşam için gerekli temel değerler; Peygamberimizin Hayatı öğretim programında adalet ve toplumsal sorumluluk; Temel Dinî Bilgiler (İslam 1-2) programında ise benzer şekilde toplumsal sorumluluk ve kul hakkı konuları ele alınmıştır. Teknoloji ve Tasarım ile Rehberlik ve Kariyer Planlama dersleri öğretim programlarında hak ve özgürlükler; Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi öğretim programında ise bilişim suçlarına ilişkin kanunlar ile ilgili birer öğrenme çıktısı bulunmaktadır. Ortaokul dersleri öğretim programları içinde UNESCO'nun söz konusu hedefini konu çeşitliliği ve öğrenme çıktısı sayısı bakımından Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı önemli derecede temsil etmektedir. Buna göre programda toplumsal dayanışma, temel hak ve özgürlükler, toplumsal sorumluluk, demokrasinin uygulanması ve toplum yaşamındaki yeri konularına yer verilmiştir. Önal ve Aarsal (2015) da çalışmalarında benzer sonuçlara ulaşarak, diğerine yönelik hak ve sorumluluk bilinci kazandırmayla ilgili öğrenme çıktılarının ortaokul Sosyal Bilgiler programında bulunduğunu fakat ilkokul Sosyal Bilgiler programında bulunmadığını; bunun yanında vatandaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı öğrenme çıktılarının, öğrencilerin sorunların

çözümüne katılmalarını sağlayacak nitelikte olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada da İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğretim programının katılım konusuyla ilgili öğrenme çıktılarına sahip olduğu belirlenmiştir. Nitekim 2018 İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi programı, öğrencilerin aktif yurttaşlığın gerektirdiği beceri ve değerleri benimseyerek yaşamlarında sergilemelerini hedeflemektedir (Oğuz Haçat ve diğ., 2018).

Sonuç olarak, UNESCO'nun ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışma ve eşitlik hedefine yönelik öğrenme çıktıları, ilkökul düzeyinde İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, ortaokul düzeyinde Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında sayı ve nitelik bakımından yeterlilik arz etmektedir ancak Türkçe, Matematik, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Spor, Trafik Güvenliği, Kur'an-ı Kerim derslerinde hedefle ilişkili herhangi bir öğrenme çıktısı yer almamaktadır.

Barış eğitimi farklı düşünce ve felsefelerin hâkim olduğu bir eğitimi vurguladığından belli bir ideolojinin dayatılmasını reddeder ve objektifliği esas alır. Bu konudaki en büyük problemi tarih alanında yazılmış kaynaklar ve ders kitapları teşkil etmektedir. Çocukların ya da gençlerin objektif değerlendirmelere ulaşmalarının kolay olmaması, eğitimin resmî kurumlar tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmesi nedenleriyle tarihsel düşmanlıklar bir kuşaktan diğerine aktarılarak barışın önünde psikolojik engeller yaratmaktadır. Bu yönüyle eğitim programlarının resmi ideolojiye değil, bilimsel bilgiye göre düzenlenmesi gerekir (Yılmaz, 2006, s.5-7). Öyle ki araştırmalar bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Önal ve Arsal (2015) çalışmalarında, öğretim programlarında millîliğin ön planda olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Özdemir ve Çelik (2017) ise Sosyal Bilgiler dersinde savaş ve barış kavramlarının öğretimini inceledikleri çalışmalarında, öğretmenlerin savaş kavramını yalnızca siyasi anlamda kullandıklarını, barış kavramına daha az yer verdiklerini ve bu kavramı toplumsal olaylarla bağdaştırarak anlatmadıklarını, savaş ve barış kavramlarını öğretirken millî duyguların etkisinde kalarak milliyetçi davrandıklarını ifade etmişlerdir. Bununla ilgili olarak, Gürdoğan Bayır, Balbağ ve Çengelci Köse (2015) ile Sevim ve Diler (2017) çalışmalarında, öğretmenlerin barış konusunda hizmet içi eğitim ihtiyacı duydukları sonucuna ulaşmışlardır. Elbette barış eğitiminde öğretmenin rolü yadsınamaz fakat bu konuda tüm sorumluluğun öğretilmekte olduğunu

düşünmek de barış kültürünün gelişimini eğitimsel bağlamda tek bir boyuta indirgemek anlamına gelir. Çocukların barışçıl yaşam becerilerini geliştirmek için konu-ders bağlamı ve perspektifleri, öğretim yöntemleri, program dışı etkinlikler, personelin gelişimi, sınıf ve okul yönetimi (Balasooriya, 2001, s.19) konularında çalışılarak bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekir.

Çalışmanın sonuçlarını özetlemek gerekirse:

UNESCO'nun "Eğitim; bireyleri, cinsiyetleri, ulusları ve kültürleri farklı kılan değerleri tanıma ve kabul etme ve başkalarıyla iletişim kurma, paylaşma ve işbirliği yapma becerisini geliştirmelidir." hedefiyle ilgili öğrenme çıktıklarına ilkökul Beden Eğitimi ve Oyun; ilk ve ortaokul Görsel Sanatlar, Türkçe; ortaokul Beden Eğitimi ve Spor dersleri hariç diğer derslerin öğretim programlarında yeterli derecede yer verilmediği, aynı zamanda ilk ve ortaokul kademesindeki birçok derste hedefe yönelik hiç öğrenme çıktısı bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

UNESCO'nun "Eğitim, şiddet içermeyen çatışma çözme yeteneğini geliştirmelidir. Bu nedenle, hoşgörü, merhamet, paylaşma ve önemseme özelliklerini daha sağlam bir şekilde oluşturabilmeleri için öğrencilerin zihinlerinde içsel barışı geliştirmeyi de teşvik etmelidir." hedefiyle ilgili öğrenme çıktıklarının sayı ve nitelik bakımından yetersiz olduğu; ilkökul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, ortaokul Peygamberimizin Hayatı derslerinin programlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Diğer taraftan ilk ve ortaokul düzeyinde birçok dersin programında ise herhangi bir öğrenme çıktısına rastlanmamıştır.

UNESCO'nun "Eğitim, dengeli ve uzun süreli bir kalkınma açısından ulusal ve uluslararası düzeyde dayanışma ve eşitlik duygularını geliştirmelidir." hedefine yönelik öğrenme çıktıklarına Türkçe, Matematik, Görsel Sanatlar, Beden Eğitimi ve Spor, Trafik Güvenliği, Kur'an-ı Kerim dışındaki derslerin programlarında yer verildiği fakat bunların sayıca ve nitelik olarak yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Bunun yanı sıra en fazla öğrenme çıktısının ilkökul İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ve ortaokul Sosyal Bilgiler derslerinin öğretim programlarında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Son olarak, UNESCO'nun yukarıda geçen hedefleriyle ilgili öğrenme çıktıklarına, ilk ve ortaokul düzeyinde okutulan sayısal derslerin öğretim programlarında çok sınırlı sayıda yer verildiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına dayalı olarak şu önerilerde bulunulabilir:

İlkokul ve ortaokul öğretim programlarına barış, insan hakları ve demokrasi eğitimine yönelik öğrenme çıktuları eklenmelidir.

Barış, insan hakları ve demokrasi eğitiminin esas hedefi, barış kültürünün temelinde yatan evrensel değerlerin, becerilerin, tutum ve davranışların bireylerde geliştirilmesidir. Bu hedefin gerçekleşmesinde kuşkusuz ki eğitim kurumları önemli bir konumdadır ancak burada diğer paydaşlar göz ardı edilmemelidir. Özellikle yerel yönetimlerin, insan hakları, çevre, her türlü şiddetle mücadele alanlarında faaliyet gösteren ve mültecilerle, sığınmacılarla çalışan kuruluşların, programların hazırlanmasında görev alması, uygulama aşamasında ise okullarla işbirliği yapması gerekir. Böylelikle barış, insan hakları ve demokrasi eğitiminin toplumsal yaşam bağlamında bir değeri, bir karşılığı olacaktır.

Çocuklar insanî ilişkilerinde sevgi, saygı, paylaşma, yardımlaşma, işbirliği gibi değer ve becerileri öncelikle ailede kazanırlar. Bunların, çocukların yaşamında bir bütünlük ve süreklilik göstermesi için temelinde bireyin isteklerine ve ihtiyaçlarına saygının olduğu karşılıklı anlayışa ve yatay hiyerarşiye dayalı aile içi ilişkilerin gelişmesi gerektiği düşünülmektedir. Bunun için yine MEB ve ilgili kurumların işbirliğiyle aile eğitim programları hazırlanabilir.

Çalışmada daha önce de değinildiği gibi okullarda barış kültürünün yerleştirilmesinde sanatın önemli katkıları vardır çünkü sanat çocuklara kendini ifade etme alanı yaratır. Çocukların yaratıcılığını, estetik anlayışını, kendiyi barışık olma halini, iyilik duygularını, iç görüşünü geliştirerek doğayı, insanı, kültürleri anlamasını ve bunlara duyarlı olmasını sağlar. Bu nedenlerden kaynaklı eğitimin tüm kademe ve türlerinde sanat eğitimi derslerine ağırlık verilmelidir.

EXTENDED ABSTRACT

**Peace, Human Rights and Democracy Education in
the Primary and Secondary School Curriculum**

*

Fatma Şatiroğlu Karaağaç
Çanakkale Onsekiz Mart University

According to UNICEF (United Nations Children's Fund), peace education is the process of developing the required knowledge, skill and attitude to provide behavioral changes in children, adolescents and adults that will enable them to prevent violence and conflict, resolve the conflict peacefully, create conditions for peace at the interpersonal, intergroup, national or international level (Fountain, 1999, p.1).

The main aim of peace education programs is to ensure the survival, protection and participation of children in society. In this respect, rights education has an important place in peace education, but both include activities that are complementary and interrelated. Rights education enables children to realize their responsibilities arising from rights, so that they can defend their own and others' rights (Fountain, 1999, p.3-4). Likewise, it is only possible in democratic societies for individuals to use their rights, responsibilities and freedoms being aware of them, and to establish and maintain social peace. For this reason, democracy education has a special place in the social adoption of democratic, peaceful and humanitarian values and becoming a way of life.

In the Turkish education system, it is seen that human rights and democracy education are included in the national education council decisions and the National Education Basic Law, and this is tried to be brought to the students directly or indirectly through the curriculum. Similarly, it can be said that the features that peace education aims to bring to students are also taught across fields. In addition, peace programs have also been developed in various subjects and class levels in our country.

The aim of this study is to determine the learning outcomes in primary and secondary curriculum regarding peace, human rights and democracy education and to evaluate them in line with the relevant objectives of UNESCO.

Directed content analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. This method utilizes existing theory and previous research about a phenomenon that requires further explanation. Categories and codes are deductively derived from theory, the concepts or findings of the relevant research (Hsieh & Shannon, 2005). For this, first of all, researches and international documents on the subject were scanned and keywords that would guide the study were determined and presented to expert opinion. Research data were obtained through the document analysis method. In line with this, the primary and secondary school curriculum, which were in practice in 2019-2020, were used as data sources in the study. Elective courses, compulsory and elective foreign language courses were not included in the study. On the other hand, compulsory courses taught in imam hatip secondary schools were also included in the study. Thus, in the study, the curriculum of 19 courses in total, 4 primary school, 8 secondary school, 7 primary and secondary school, was obtained from the website of the ministry to be examined (MEB, 2020d).

Findings of the study are as follows:

It has been inferred that, learning outcomes related to UNESCO's objective of "Education should develop the ability to recognize and acknowledge the values that exist in the diversity of individuals, genders, people and cultures, and the ability to communicate, share and cooperate with others." were not sufficiently included in the curriculum of other courses other than Physical Education and Games in primary schools, Visual Arts, Turkish in primary and secondary schools, Physical Education and Sports in secondary schools, in addition, there are no target-specific learning outcomes in many courses at primary and secondary school levels.

It has been seen that the learning outcomes related to UNESCO's objective of "Education should develop non-violent conflict resolution. Therefore, it should also encourage the cultivation of inner peace in the students' minds so that they can more firmly establish the characteristics of tolerance, compassion, sharing and caring." were insufficient in terms of number and quality, that it concentrated on programs of Human Rights, Citizenship and Democracy course in primary schools, Life of our Prophet course in secondary schools. On the other hand, no learning outcomes were found in the curriculum of many courses at primary and secondary school levels.

It has been observed that the learning outcomes specific to UNESCO's objective of "Education should foster a sense of solidarity and equality at the national and international level in terms of balanced and long-term development." were included in the programs of courses other than Turkish, Mathematics, Visual Arts, Physical Education and Sports, Traffic Safety, Quran, but these were insufficient in terms of number and quality. In addition, it has been found that the highest learning outcomes were in the curriculum of Human Rights, Citizenship and Democracy course in primary schools and Social Studies course in secondary schools.

Finally, it has been determined that the learning outcomes related to the objectives of UNESCO mentioned above are included in the curriculum of numerical courses taught at primary and secondary school level in a very limited number.

Kaynakça/References

- Akgül, N. S. P. (2017). Barış çalışmaları: Başlangıçtan günümüze değişimi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3, 84-106. Doi: 10.16954/bacad.08312.
- Aydemir, M. (2018). Yenilenen Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının barış eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 52-73.
- Balasooriya, A. S. (2001). *Learning the way of peace: A teachers' guide to peace education*. New delhi: Scientific and cultural Organization.

- Bulut, R. ve Koca, M. K (2017). Sosyal Bilgiler öğretmen adaylarının barış kavramına ilişkin metaforları. *Electronic Turkish Studies*, 12(18), 139-156. Doi:10.7827/TurkishStudies.12116.
- Coşkun, Y. (2012). *İlköğretim programlarında barış eğitimi ve barış eğitimine ilişkin öğretmen görüşleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi-osmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Gürdoğan Bayır, Ö., Balbağ, N. L. ve Çengelci Köse, T. (2017). Öğrencilerin ve öğretmenlerin bakış açısıyla barış. *Electronic Turkish Studies*, 12(28), 343-364. Doi:10.7827/TurkishStudies.12405.
- Damirchi, E.S. (2014). *Barış eğitimi programının yedinci sınıf öğrencilerinin çatışma çözme ve iletişim becerilerine etkisi*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, A. ve Kılınç, M. (2014). İlkokul düzeyindeki farklı ders kitaplarında barış ve savaş kavramlarına yer verilmiş düzeyinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science*, 2(1), 277-289.
- Doğanay, B. (2018). *Okul öncesi çocuklarına yönelik yayımlanan hikâye kitaplarının barış eğitiminin temel kavramları açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Fountain, S. (1999). *Peace education in UNICEF*. New York: United Nations Children's Fund Programme Publications.
- Hicks, D. (1987). Education for peace: principles and practice. *Cambridge Journal of Education*, 17(1), 3-12. Doi: 10.1080/0305764870170101.
- Hsieh, H. F. and Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. Doi: 10.1177/1049732305276687.
- Johnson, D. W. and Johnson, R. T. (2006). Peace education for consensual peace: The essential role of conflict resolution. *Journal of Peace Education*, 3(2), 147-174. Doi:10.1080/17400200600874792.
- Kanathlı, F. ve Schreglmann, S. (2017). İlkokul ve ortaokul öğrencilerinin savaş ve barış kavramlarına yönelik metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(37), 127-146.
- Kerem, E. A. ve Kamaraj, I. (2006). Erken çocukluk dönemi 'barış' değerine evrensel bir bakış III. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 81-92.

- Keskin, Y. ve Coşkun Keskin, S. (2013). İlkokul (ilköğretim) Sosyal Bilgiler programlarında Millî bilinç ve barış değerinin tarihsel serüveni. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 51-86.
- Lum, B. J. (2013). Peace education: past, present, and future. *Journal of Peace Education*, 10(3), 215-229. Doi: 10.1080/17400201.2013.863824.
- MEB (2017). Müfredatta yenileme ve değişiklik çalışmalarımız üzerine. 20 Mart 2020 tarihinde http://ttkb-dot-meb-dot-gov-dot-tr.gateway.web.tr/meb_iys_dosyalar/2017_07/18160003_basin_aciklamasi-program.pdf adresinden alınmıştır.
- MEB (2020a). Dördüncü millî eğitim şûrası (22-31Ağustos 1949). 20 Mart 2020 tarihinde <https://ttkb.meb.gov.tr/www/gecmisten-gunumuze-mill-egitim-sralari/icerik/328> adresinden alınmıştır.
- MEB (2020b). Millî eğitim temel kanunu. 22 Mart 2020 tarihinde <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden alınmıştır.
- MEB (2020c). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programı (ilkokul 4. sınıf). 22 Mart 2020 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden alınmıştır.
- MEB (2020d). Öğretim programları. 29 Mart 2020 tarihinde <http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx> adresinden alınmıştır
- Oğuz Haçat, S. ve Demir, F. B. (2017). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersine ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Oğuz Haçat, S., Önlen, M., Tatan, M. ve Demir, F.B. (2018). İnsan hakları, yurttaşlık ve demokrasi dersi öğretim programlarının karşılaştırmalı analizi (1998, 2010, 2015, 2018). *Researcher: Social Science Studies*, 6(1), 407-422.
- Önal, G. ve Arsal, Z. (2015). İlkokul ve ortaokul öğretim programlarında barış eğitimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15 (USBES Özel Sayısı I), 176-191.
- Özdemir, F. ve Çelik, H. (2017). Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin savaş ve barış kavramlarının öğretimine ilişkin görüşleri. *Turkish History Education Journal*, 6(1), 100-128. Doi: [10.17497/tuhed.297799](https://doi.org/10.17497/tuhed.297799).
- Parmar, R. M. (2014). Role of teacher for peace education. *The International Journal of Indian Psychology*, 2(2), 1-8. Doi:10.25215/0102.004.

- Reardon, B. and Snauwaert, D. T. (2015). *Betty A. Reardon: A pioneer in education for peace and human rights*. Basel: Springer International Publishing.
- Sağdıç, M. (2019). Türkiye’de sosyal bilgiler eğitiminde disiplinlerarası öğretim yaklaşımının tarihsel gelişimi. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(2), 390-403. Doi:10.7596/taksad.v8i2.2121.
- Sağkal, A.S. (2011). *Okul öncesi çocuklarına yönelik yayımlanan hikâye kitaplarının barış eğitiminin temel kavramları açısından incelenmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Sevim, F. Ö. ve Diler, R. (2017). Din kültürü ve ahlâk bilgisi (dkab) derslerinde barış eğitiminin yeri. *Journal of International Social Research*, 10(51), 833-846. Doi:10.17719/jisr.2017.1819.
- UNESCO. (1995). Integrated framework of action on education for Peace. *Human Rights and Democracy*.(November 1995).
- Vartanyan, A. (2012). Anestezi’den estetik uyanışa: Eğitim ortamlarında barış kültürünü oluşturmada sanat eğitiminin önemi. Işın Özdemir (Ed.). *Barış kültürü ve eğitimi çalıştayı içinde* (s.27-42). Boğaziçi Üniversitesi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara:Seçkin Yayınevi.
- Yılmaz, M. E. (2006). Barış sürecinde düşünsel dönüşüm ve barış eğitiminin rolü. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-11.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Şatiroğlu Karaağaç, F. (2021). İlk ve ortaokul öğretim programlarında barış, insan hakları ve demokrasi eğitimi. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4269-4301.DOI: 10.26466/opus.907189.